

УДК 821.161.2-14.09

Кремінь Т.Д., к.філол.н., доцент Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського

Концептуальні зіткнення типів свідомості в українській ліриці 1960-1980-х рр.

У цій статті запропоновано один з аспектів творення контактної зони – на рівні зіткнення феномена історіософського міфу та його проявлення в українській ліриці поколінь 1960-1980-х рр., створюючи поєднання етнокультурного світовідчуття та оригінального естетичного втілення, художньої природи космосу та його вербального обрамлення у поетичній формі як концептуальній стратегії доби.

The paper focuses on description of the mechanism of emerging contact zone, which is created as a result of conflict of concepts inside the historiosophical myth in the Ukrainian poetry of the 1960s-80s.

Українські літературознавці, зосереджуючись на специфічних особливостях формування естетичного простору в II пол. XX ст., називали добу 1960-1980-х рр. кризовою. Зокрема, на цьому аспекті неодноразово зосереджувались І.Дзюба [3; 7-20], [4; 145-153], Ю.Ковалів [6], В.Моренець [8], М.Рябчук [9] та ін. Вказуючи на трагізм епохи, який супроводжувався перманентними політичними, психологічними збуреннями й потрясіннями, дослідники припускали, що причина подібного розладу певною мірою полягала в його безперервності, циклічності, в умовах, власне, новітнього міфотворення. Вказуючи на певну типовість факту і пояснюючи його природу, М.Льницький вказав, що „стан стабільності у суспільстві переважно сприяє кристалізації певних філософських ідей, посиленню моментів онтологічного, заглибленню у власну душу”. Крім того, О.Киченко та В.Пахаренко вказали, що таким є „постійний напружений, неструктурований стан суспільства [7; 21-22]. Втім, шукаючи оптимістичних координат декодування тоталітарної дійсності, С.Грабовський припустив, що подібна кризова доба є добою пошуку та віднайдення людиною самої себе [2; 50-53]. У подібному аспекті необхідно припустити зіткнення різних типів свідомості, які, співіснуючи в системі естетичних координат, вели централізовану боротьбу шляхом вироблення власної стратегічної концепції.

Подібне ненормоване зіткнення тривало, як правило, поза межами офіційного культурного процесу, з використанням не тільки традиційних, але й заборонених прийомів. Агоністичний контраст соцреалістичної практики, який чи не востаннє в українській мистецькій практиці розпочався одночасно з першими арештами

представників інтелігенції на поч. 1960-х рр. з використанням широкого арсеналу публічних звинувачень, змусив літературу герметизуватись, вдаючись до рівня вимушеного мовчання. Зокрема, представники українського андеграунду, яких було викреслено з літературного процесу впродовж десятиліть, перебували в есхатологічному стані, який передбачав надію на докорінну зміну естетичних векторів, принаймні на рівні внутрішньому. Наслідком подібного факту ставав процес активізації літературного міфотворення, за якого суспільство почало занурюватись, за визначенням А.Тихолаза, у буття-в-міфі [10; 85-92]. Можна припустити, що завершенням вказаної епохи варто назвати, услід за Т.Гундоровою [1], чорнобильську катастрофу, яка нейтралізувала наслідки розладу літератури, ставлячи на літературному методі крапку.

Втім, одними з найяскравіших впродовж вказаної доби в українській літературі виявилися поети Київської школи (М.Воробйов, В.Голобородько, М.Григорів, В.Кордун), представники „тихої” лірики (В.Базилевський, П.Мовчан, Л.Талалай), а також поети-метафористи (В.Герасим'юк, І.Римарук, І.Малкович), які залишилися дисидентами на естетичному рівні, у полі формування нового поетичного міфу, основа якого побудована на кількох світоглядних концепціях. Втім, зупинимося на ліриці деяких з представників вказаних поетичних поколінь, чия творчість запропонувала специфічний рівень нового міфотворення, який значною мірою прискорив процес очищення літератури шляхом ефективного використання концептуальних художніх технологій.

Зважаючи на особливості емоційного начала, яке зумовлює динаміку розширення змісту окре-

мого концепту, лірика В.Голобородька засвідчила глибоке розуміння позасвідомого, того, що має певне відношення до істинного у „непомильному чутті естетичної міри” (за Ю.Ковалівим). У такому сприйнятті зникає внутрішня межа концептуальної схеми лірики, котра допомагає уникнути конкретно-мовної форми вираження.

Спорідненість синкретичного і метафоричного типів світовідчуття досягає своєї особливої точки там, де автор, сягнувши праукраїнського сакрального контексту, неструктуровані явища якого перебувають у хаосі новітнього розуміння метафізики природи та людини, матеріалізував автентичну основу буття. Співіснування означених типів змогло перетнутися на рівні первинності предметів, які здобули своє особливе місце в структурі природних закономірностей, в результаті чого тоталізувались в окрему зону сусідства або, точніше кажучи, специфічну контактну зону.

В.Голобородько художньо моделював часову площину у своїй співмірності різних хронологічних рамок. Наслідком цього стало моделювання внутрішнього поетичного часу за метафоричними законами намиста, створюючи повноту зображення означуваних явищ. Використання традиційних для його лірики концептів, зокрема, хати, води, смерті, тіні, межі, миті, виправдане значним об'єднанням фрагментарної множинності їх сприйняття, адже вони виступають віртуальним пластом сконденсованої інформації як автентичної основи буття лірики, скоріше за все, заради внутрішнього розширення сенсу уречевлених явищ, глибокої художньої витонченості в поетичній історіософії Київської школи.

Варто зауважити, що історіософський міф лірики В.Голобородька характеризується язичницьким типом світовідчуття, зокрема, в ньому широко представлені анімистичні уявлення. У сконденсованому просторі поетичної мови відбувається ущільнення/розширення внутрішнього відчуття меж часу, що створює парадоксально-наративну манеру екзистенційного сприйняття світу лірики.

Антагонізм усередині одного з найуживаніших концептів – повітря, який дозволяє зовні розмежувати його на холодне і тепле, пояснює духовну основу зіткнення різних світів в авторській міфології В.Голобородька. Тепле повітря необхідне предкам його ліричного героя, які збираються докупити погрітисся, а вже тільки потім дарують персонажам душевну радість. На відміну від інших, духи прохолодного повітря нейтралізують поетичну свідомість ліричного героя, збільшуючи амплітуду хаотичності на рівні повноцінного сприйняття історіософського міфу. Таким чином, вдихати тепло – триматися віковичних настанов, перебувати у межах певної системи способів бачення світу, а видихати холод –

зраджувати світ, генетичний досвід, у якому стирається діалектика часу та простору, отже, формується певне зіткнення видів художньої реальності.

Використання полярних опозицій у Голобородьковій поезії зафіксувало історіософську суть, зокрема, концепту дерева, який демонструє зв'язок трьох світів – Слова, Світла і Життя, широко уживаних у язичницькій міфології. Вказані одиниці об'єднуються в культ Трійці, позначаючи, крім іншого, гармонійну єдність світу. Використання у Голобородькових поезіях чорного кольору як міфологеми концепту Світла наповнюється звучанням нездійсненності мрій ліричного героя, позначаючи смерть, яка проходить крізь прозоре, світле тло поетичних сподівань за самого життя. Заради повноти здійснення та реалізації історіософського міфу поет широко використовує й інші кольори згаданого концепту, які щоразу збільшують амплітуду сприйняття культу Світла, згущуючи поетичні образи, концентруючи їх внутрішньо збалансовану енергію, засвідчену, зокрема, в поезії В.Голобородька „*Наші слова на вороновому крилі*”.

Ліричне апелювання до конкретних історичних осіб підтверджує ідею про міфологічне нівелювання часових рамок. Цей прийом підтверджує ознаку поетичного концепту відсторонюватись від конкретної форми вираження дійсності заради значного збільшення внутрішньої амплітуди його сприйняття („*Напучування*”). У такому гнучкому пошуковій відповідній формі вираження змісту збільшується амплітуда сприйняття значення, таким чином, підкреслюється значимість концептуалізації історіософського міфу в системі поетичного світовідчуття В.Голобородька.

Отже, авторські фольклорні гіпертексти реалізовано у сконденсованому просторі естетичної історіософії Київської школи. Поетичний духовний простір вибудовується за допомогою цілого ряду внутрішньо вмотивованих концептів, які стають універсальною ментальною матерією українського світу, в якому вчувається пошук гармонії між світом переживань та вражень, що загалом вирізняє історіософську лірику В.Голобородька, а також творчість інших представників Київської школи поезії у контексті доби зіткнення різних естетичних координат на тлі нової концептуальної стратегії.

Л.Талалай як один з представників іншого поетичного покоління концептуалізує внутрішній світ ліричного героя, продемонстрований за допомогою формули буття-в-собі. Таким чином відбувається ідентифікація множинності одиниць поетичного міфу, котра передбачає наявність, зокрема, зовнішнього мовчання як способу антропологізації концептуальної схеми світу.

Цей прийом стає традиційним для поетичного мислення автора, тому виражається внутрішнім неспокоєм і почуттям болю, викликаного пошуками епіцентру Всесвіту через поступову втрату духовної історії роду. Криза душевного світу, дисгармонія суб'єкт-об'єктивної опозиції породжує відчуття його минулості, емоційного зміління („*Байдужі до часу і тліну*”). В такій ситуації ліричний герой Л.Талалая, дії якого нагадують про оберненість людського досвіду, нашо-вхують на думку про те, що персонаж зможе підвестися з колін („*Поразка*”). Таким чином, зможе протиставити свою мистецьку практику загальноприйнятій, тоталітарній.

Концепт часу в поезії Л.Талалая позбавлений своєї головної характеристики – демонструвати динаміку світу в його залежності від інших процесів. Уникнення хронологічної організації наводить на думку про глибоке існування часовості усередині кожного з використаних у ліриці концептів. Широке використання поетичних образів на кшталт „*яблук незібраних колі червоному*”, „*нахиленої трави*” засвідчує існування однієї з важливих характеристик концепту вічності, проявленого на метафізичному рівні сприйняття дійсності. Це призводить до того, що на передньому плані в ліриці Л.Талалая – внутрішнє поєднання часів на рівні філософського медитативного занурення в емоційну пам'ять персонажа. Крім того, поетична система лірики Л.Талалая насичена за рахунок артикуляційної повноти та високого емоційного заряду його складових, активність яких викликана історико-культурним контекстом. У ракурсі просторово-часової дезорієнтації передчуття іншої, „щасливішої миті” помітна думка про глибину переживань персонажа („*Палахкотить коротка осінь*”), який вірить у зміни, принаймні, на медитативному рівні.

Важливе місце у системі поетичного міфотворення Л.Талалая посідає концепт хати як синтезованої одиниці на позначення різних рівнів сприйняття: видимої та невидимої буттєвої основи. Подібна диференціація полюсів викликана специфікою поетичного сприйняття світу в цілому, в якому всі концепти перебувають у гармонійному зв'язку. Його концепт хати знаходиться у саду, в епіцентрі родинного космосу, який дбайливо доглядається („*Глибокий сад*”), тому складає поетичну основу міфологічної схеми автора, розширюючи емоційний заряд художніх картин, які, диференціюючись, ущільнюють історіософський аспект „тихої” лірики поета.

Отже, у ліриці Л.Талалая зосереджено увагу на аспектах, які емоційно наповнили систему уявлень про природу як об'єкт концептуального сприйняття світу. Поет, зосередившись на специфічній образній чутливості, що демонструє у

виражальному більше, ніж у зображеному, позначає й інший бік поетичного буття, в якому співіснують його суб'єкт-об'єктивні площини. Так досягається необхідність використання концепту миті на позначення вічності, тому часові рамки втрачаються через взаємну заміненість хронотопів в історіософії лірика. Таким чином, концептуальна гармонія в українській „тихій” ліриці досягнута органічним поєднанням різних складових, які формують концептуальну органічну модель творчості покоління.

Монадологічною одиницею в ліриці В.Герасим'юка, як і в творчості попередників, виступає концепт світового дерева, наявність якого пояснює центральні питання авторської історіософії, що виникла на рівні зіткнення язичницького та християнського типів світовідчуття. Синтезований образ дерева, яке виступає в ролі чи то смереки, чи то бука, поєднується з тією частиною життя ліричного героя, де знаходиться „*чорний ліс*” як ознака прихованих знань. Власне, він породжує концептуальну схему, здатну універсалізувати естетичний досвід покоління.

Використання концепту матері позначає збереження поетичного світу, засвідчує тривалість покоління, підтверджує прагнення персонажа зберегти важливі основи родової пам'яті. Гармонія духовного світу порушується тоді, коли поет говорить про смерть матері („*Маріє*”), разом з якою втрачається зв'язок між сенсом слова та особистим досвідом персонажа. В.Герасим'юк, використовуючи вказану одиницю у ліриці, подає її в контексті онтологічного сприйняття, де суттєве місце посідають інші концепти: хати, ока, підтверджуючи ризомність сприйняття національного космосу. Так досягається консистентність хаосу, який не втрачає жодного буттєвого елемента. Крім того, з метою досягнення внутрішньої логіки розв'язання часів лірик оперує концептами коня, утікачів, вовка, повітря, тіні, які мають ще й автобіографічний аспект.

Есхатологізм у ліриці В.Герасим'юка відчувається тоді, коли вказано на життєвий момент напередодні загибелі, коли поет екзистенційно момент імовірної буттєвої зміни через перехід тієї межі, яка позначає набуття внутрішньої гармонії та досвіду: „*Ми не винні, що зайти прийшли / і на березі табором стали*”.

Прийняти священний аркан для поета – спокувати не тільки власні гріхи, очисна сила від яких закладена у магічному перетворенні дійсності, але й роду, який уникає прокляття дійсністю. Ритуальний танець позначає велике прагнення позбутися фізичної замкненості, духовної задухи й в результаті опинитись у ролі чистого духа. Крізь пластику зображення окремих поезій народжується почуття свободи напередодні смерті ліричного героя. Вона йому допомагає стати воєдино у загальнолюдське коло поруч зі своїми родичами у стані віртуально-

го поетичного самогубства.

У поезіях В.Герасим'юка ліричний герой бореться з прокаженими, що позначає в концептуальній картині світу подолання перешкод, найбільшою серед яких лишається внутрішній бар'єр, який зникає тоді, коли персонаж нарешті зважується „*підніматися крутою горою / все вище і вище*” („*Пси Юрія Змієборця*”). Поет сприймає Сізіфову працю як пошук істини, тому „*гейби скинувши з плечей храмові плити, / легко вийшли на самий верх, / і тільки тоді збагнули: на землі була ніч.*” Очікуючи на “прокажених” і двобій з ними, персонаж не претендує на вражаючу перемогу, адже енергія його зв'язку з правічними законами надає йому духовної непереможності, тоді як загальнолюдська криза таких зв'язків призводить до втрати метафізики року.

Історіософська лірика В.Герасим'юка, яка наближається до глибокого сприйняття космізації роду як сакральної площини поетичного міфу, засвідчує, що персонаж у його есхатологічній причетності до буття знаходиться в пошуках внутрішньої гармонії, породжуючи метафоричну оберненість метафізики історіософських концептів. Чим більше ліричний герой усвідомлює фатальність свого існування, тим більше він наближається до етнічного центру родинного космосу, коли відчуття духовної провини за мовчання і страх сприяє очищенню ліричного героя. Власне, згадане поетичне покоління змогло наблизити почуття фінальності епохи попри титанічні об'єктивні намагання подовжити тоталітарний простір.

Поетичне світовідчуття В.Герасим'юка, яке стало ознакою становлення альтернативного поетичного мистецтва врозріз із традиційною літературою 1980-х рр., утвердило індивідуальне охоплення світу, де комплекс різних за своєю природою структур вплетений у метафоричні картини новітньої української лірики.

Отже, метафорика у ліриці В.Герасим'юка

Література

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – Київ: Критика, 2005. – 263 с.
2. Грабовський С. Самовизначення людини як проблема сучасної доби // Сучасність. – 1998. – №7. – С. 50-53.
3. Дзюба І. ...І є такий поет // Герасим'юк В. Була така земля. – Київ: Факт, 2003. – 391 с. – С. 7-20.
4. Дзюба І. У дивосвіті рідної хати // Дніпро. – 1965. – №4. – С. 145-153.
5. Ільницький М. Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. – Львів: ВНТЛ, 1998. – 148 с.
6. Ковалів Ю. Скрипторій. – Біла Церква: Буква, 2004. – 172 с.

проявлена сакральністю поетичного міфу на шляху до внутрішньої гармонії в його есхатологічній причетності до буття. Ліричний герой, усвідомлюючи фатальність свого існування, наближається до етнічного центру родинного космосу, коли відчуття духовної провини за мовчання і страх перед фатальними змінами позначає очищення поетичного космосу. Місцем перебування концептуально важливих одиниць лірики В.Герасим'юка найбільше виступає одна зі стихій – повітря, в гармонійному поєднанні з яким перебувають інші концепти, що загалом дозволило поетові наблизити свого ліричного героя до горизонту історіософського подолання у сфері сакрально-космологічної світобудови гуцульського етносу.

Таким чином, концептуальне впорядкування в українській ліриці 1960-80-х рр. допомагає організувати ключові орієнтири історіософського міфу в літературі окресленого періоду. Найпоширенішими концептами для української лірики стали ті, які позначають стихії природи, а також хати, дороги тощо. Важливого значення надано сприйняттю концепту часу різними поетами.

Деталізуючи історіософські міфи у ліриці В.Голобородька, Л.Талалая, В.Герасим'юка, варто говорити про багатовекторність сприйняття концептуальної стратегії покоління 1960-1980-х рр., яке не тільки виробило власну поетичну ідеологію, але стояло у витоках духовного очищення літератури, прискорюючи процес її ствердження та органічне вплетення у загальнокультурний контекст доби. Зрештою, деякі з вказаних ознак лірики II пол. ХХ ст. говорять про спільну векторність розвитку окремих поетичних явищ, які зумовлені як індивідуально-авторськими, так і національними факторами типологічного розходження, які слід розцінювати як оригінальні риси збагачення новітньої української лірики шляхом важливих концепту-

7. Киченко О., Пахаренко В. Міфічні й номінативні доміанти у зміні культурних епох // Слово і час. – 1999. – №11. – С. 21-22.
8. Моренець В. Сучасна українська лірика (особливості розвитку і логіка саморуху): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1994. – 48 с.
9. Рябчук М. Потреба слова. – Київ: Рад. письменник, 1985. – 222 с.
10. Тихолаз А. Радянська та пострадянська міфологія у світлі філософії міфології // Дух і літера. – 1997. – №3-4. – С. 85-92.